

CZYLI O TWIERDZY WARSZAWA

Nr 106 LISTOPAD 2009

Po upadku powstania listopadowego władze carskie wzniosły w latach 1832-1834 na północnych rubieżach miasta potężną cytadelę, mającą za zadanie kontrolowanie niepokornego miasta.

Cytadela wraz z towarzyszącymi fortami – obecnie Sokolnickiego, Traugutta i Legionów oraz Śliwickiego na Pradze – była modernizowana do lat 70. XIX wieku. Pod koniec tego stulecia, wobec zaostrzającej się politycznej sytuacji w Europie, dowództwo armii rosyjskiej wzniosło w latach 1883-1890 wokół Warszawy dwa pierścienie murowano-ziemnych fortów tworzących system obronny Twierdza Warszawa. XIX-wieczny zespół fortów wraz z trzonem twierdzy, jakim jest Cytadela, oraz zachowanymi z dużym stopniem drogami fortecznymi, wałami i fosami międzyfortowymi należy do grupy najciekawszych założeń fortecznych końca XIX wieku w Europie.

Fakt ten doceniono już dawno, wpisując Cytadelę i wybrane forty do rejestru zabytków.

W celu ochrony całości założenia tych zabytków w 2000 roku ustalono zasady ich zagospodarowania. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 2003 roku wprowadziła jako jedną z form ochrony konserwatorskiej utworzenie parku kulturowego. Ta forma ma łączyć wartości dzieła wytworzonego przez człowieka w połączeniu z walorami środowiska przyrodniczego. Właśnie fortyfikacje obronne spełniają te warunki. Celowość utworzenia Parku Kulturowego Zespołu XIX-wiecznych Fortyfikacji Twierdzy Warszawa została zapisana w uchwalonym w 2006 roku „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego m.st. Warszawy”.

Na zlecenie Biura Stołecznego Konserwatora Zabytków zostały opracowane założenia historyczne, przestrzenne oraz własnościowe dla planowanego parku kulturowego warszawskich fortyfikacji. Na ich podstawie jest przygotowany projekt planu ochrony.

Ewa Nekanda-Trepka

IDEA UTWORZENIA PARKU KULTUROWEGO ZESPOŁU XIX-WIECZNYCH FORTYFIKACJI TWIERDZY WARSZAWA

na podstawie materiałów z seminarium i warsztatów projektowych w Forcie Sokołnickiego w Warszawie, 20-21 czerwca 2009 r.

NOWOCZESNA FORMA OCHRONY – PARK KULTUROWY

Prace nad utworzeniem parku kulturowego mają na celu identyfikację oraz określenie zasad i granic dopuszczalnej ingerencji na terenach należących do twierdzy. Przygotowany projekt planu ochrony stanowi narzędzie realizacji wspomnianego celu, podstawę do prowadzenia polityki krótko- i długoterminowej w zakresie ochrony wartości kulturowo-przyrodniczych oraz możliwości zagospodarowania i procesów tam zachodzących poprzez wstępne określenie programu zarządzania parkiem. Właściwa ochrona prawna Twierdzy Warszawa wymaga sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru w granicach parku kulturowego.

Cechy charakteryzujące tereny Twierdzy Warszawa:

- wieloprzestrzenna skala założenia – system obronny powiązanych funkcjonalno-przestrzennie obiektów, który jest podstawową wartością XIX-wiecznej twierdzy;
- charakter wyspowy przedmiotu ochrony;
- silny wpływ procesów urbanizacyjnych, nawarstwień czasowo-przestrzennych, na możliwości postrzegania terenu opracowania – rola integracyjna planu ochrony;
- istotna rola scalająca naturalnych elementów przyrodniczych miasta (cieków wodnych, kompleksów lasów) jako historycznego systemu naturalnych przeszkód fortyfikacyjnych, tworzących sieć powiązań między rozproszonymi obiektami twierdzy.

PRACE PRZYGOTOWAWCZE (2005-2009)

Na potrzeby realizacji projektu planu ochrony wspomnianego parku kulturowego wykonano po raz pierwszy na zlecenie Biura Stołecznego Konserwatora Zabytków w latach 2005-2008 identyfikację wszystkich zachowanych elementów twierdzy (dzieł fortyfikacyjnych łącznie z obiektami zaplecza, systemem powiązań widokowych i komunikacyjnych oraz wstępną identyfikacją układów zieleni fortecznej) oraz analiz niezbędnych w dalszych pracach nad projektem:

■ **etap I – 2006: „Założenia historyczne i przestrzenne dla planowanego parku kulturowego zespołu fortyfikacji XIX-wiecznej Twierdzy Warszawa”, autorzy:**

Katarzyna Pałubska, Przemysław Boguszewski;

■ **etap II – 2007: „Analiza historyczno-przestrzenna oraz**

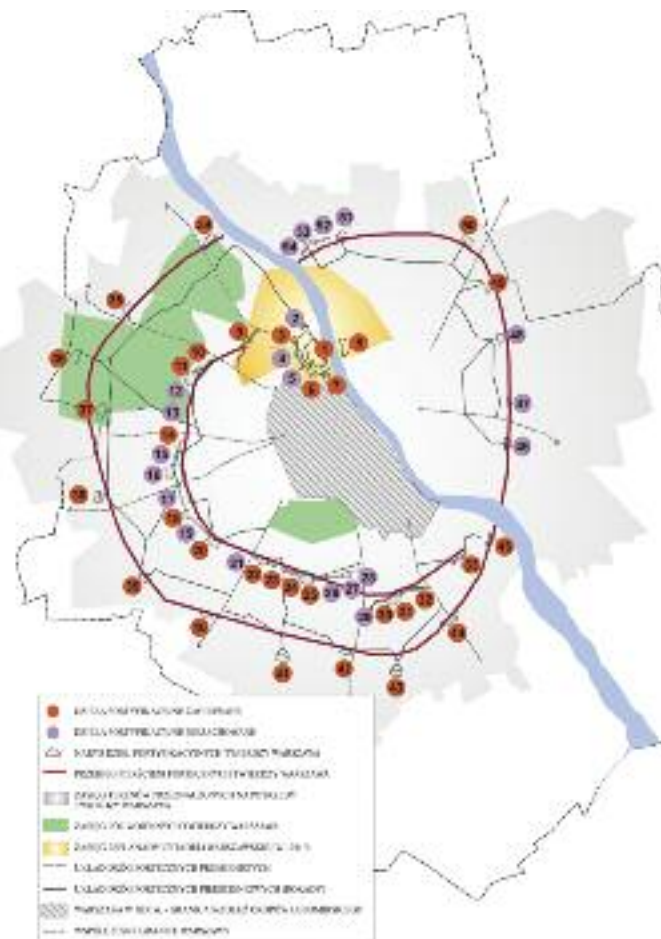
własnościowa pod kątem utworzenia parku kulturowego zespołu fortyfikacji XIX-wiecznej Twierdzy Warszawa”, autor:

Katarzyna Pałubska.

Wstępną koncepcję granic planowanego Parku Kulturowego Zespołu XIX-wiecznych Fortyfikacji Twierdzy Warszawa przygotowano w dwóch wariantach, uzależnionych uwarunkowaniami własnościowymi:

1. **wariant parku kulturowego jako formy ochrony prawnej – koncepcja optymalna dla zachowania systemu fortyfikacji Twierdzy Warszawa (wersja polityki długofalowej – wymagająca wieloletnich przekształceń, właściwa dla tego rodzaju formy ochrony);**
2. **wariant parku kulturowego jako formy zago-**

DZIEŁA FORTYFIKACYJNE TWIERDZY WARSZAWA	
SYSTEM LINIOWY OBRONY I FORTYFIKACJI	
1	Włocławski Parkowa
2	Linia Włocławka
3	Fort Sokołnicki
4	Fort Czajki i Nowosądek
5	Fort Pański i Nowosądek
6	Fort Młociszewski i Fort 20
7	Fort Wesoła
8	Fort 1 i Fort 2
PRZEDZIAŁY OBRONY TWIERDZY WARSZAWA	
9	Fort 20 i Fort 21
10	Fort 21 i Fort 22
11	Fort 22 i Fort 23
12	Fort 23 i Fort 24
13	Fort 24 i Fort 25
14	Fort 25 i Fort 26
15	Fort 26 i Fort 27
16	Fort 27 i Fort 28
17	Fort 28 i Fort 29
18	Fort 29 i Fort 30
19	Fort 30 i Fort 31
20	Fort 31 i Fort 32
21	Fort 32 i Fort 33
22	Fort 33 i Fort 34
23	Fort 34 i Fort 35
24	Fort 35 i Fort 36
25	Fort 36 i Fort 37
26	Fort 37 i Fort 38
27	Fort 38 i Fort 39
28	Fort 39 i Fort 40
29	Fort 40 i Fort 41
30	Fort 41 i Fort 42
31	Fort 42 i Fort 43
32	Fort 43 i Fort 44
33	Fort 44 i Fort 45
PRZEDZIAŁY OBRONY TWIERDZY WARSZAWA	
34	Fort 45 i Fort 46
35	Fort 46 i Fort 47
36	Fort 47 i Fort 48
37	Fort 48 i Fort 49
38	Fort 49 i Fort 50
39	Fort 50 i Fort 51
40	Fort 51 i Fort 52
41	Fort 52 i Fort 53
42	Fort 53 i Fort 54
43	Fort 54 i Fort 55
44	Fort 55 i Fort 56
45	Fort 56 i Fort 57
46	Fort 57 i Fort 58
47	Fort 58 i Fort 59
48	Fort 59 i Fort 60
49	Fort 60 i Fort 61
50	Fort 61 i Fort 62
51	Fort 62 i Fort 63
52	Fort 63 i Fort 64
53	Fort 64 i Fort 65
54	Fort 65 i Fort 66
55	Fort 66 i Fort 67
56	Fort 67 i Fort 68
57	Fort 68 i Fort 69
58	Fort 69 i Fort 70
59	Fort 70 i Fort 71
60	Fort 71 i Fort 72
61	Fort 72 i Fort 73
62	Fort 73 i Fort 74
63	Fort 74 i Fort 75
64	Fort 75 i Fort 76
65	Fort 76 i Fort 77
66	Fort 77 i Fort 78
67	Fort 78 i Fort 79
68	Fort 79 i Fort 80
69	Fort 80 i Fort 81
70	Fort 81 i Fort 82
71	Fort 82 i Fort 83
72	Fort 83 i Fort 84
73	Fort 84 i Fort 85
74	Fort 85 i Fort 86
75	Fort 86 i Fort 87
76	Fort 87 i Fort 88
77	Fort 88 i Fort 89
78	Fort 89 i Fort 90
79	Fort 90 i Fort 91
80	Fort 91 i Fort 92
81	Fort 92 i Fort 93
82	Fort 93 i Fort 94
83	Fort 94 i Fort 95
84	Fort 95 i Fort 96
85	Fort 96 i Fort 97
86	Fort 97 i Fort 98
87	Fort 98 i Fort 99
88	Fort 99 i Fort 100

spodarowania – koncepcja określająca podstawowe elementy, które powinny stanowić rdzeń parku kulturowego (wersja minimalna – wskazująca obszary, których obecna sytuacja prawno-własnościowa pozwala na podjęcie procedur mających na celu czynną ochronę/adaptację, a zwłaszcza zarządzanie w formie parku kulturowego bez udziału osób prywatnych). Oba dokumenty zostały w latach 2008-2009 przesłane do zaopiniowania zainteresowanym biuram Urzędu m.st. Warszawy oraz

burmistrzom wszystkich dzielnic m.st. Warszawy objętych opracowaniami. Preferowana optymalna koncepcja granic planowanego parku kulturowego otrzymała pozytywną opinię i zapewnienia o wsparciu inicjatywy ze strony wspomnianych miejskich jednostek centralnych i dzielnicowych. W projekcie planu ochrony parku kulturowego obowiązują nazwy i symbole zidentyfikowanych elementów Twierdzy Warszawy z opracowania w 2006 roku:

NR	SYMBOL	NAZWA	DZIELNICA	SKRAJNE LATA BUDOWY	LOKALIZACJA
CYTADELA WARSZAWSKA Z PIERŚCIENIEM FORTÓW					
1	C-1	Cytadela Warszawska	Żoliborz	1826-1914	między ul.: Wybrzeże Gdyńskie, Krajewskiego, Mierosławskiego, Kaniowską
2	C-2	Fort Sokolnickiego / „Sergiusz”	Żoliborz	1849-1876	między ul.: Czarnieckiego, Mickiewicza i Krasieńskiego
3	C-3	Fort Traugutta / „Aleksy”	Śródmieście	1847-1876	między ul.: Międzyparkową, Bonifraterską i Słonimskiego
4	C-4	Fort Legionów / „Włodzimierz”	Śródmieście	1851-1879	między ul.: Sanguszką, Zakroczymską, Wenedów i Wybrzeżem Gdyńskim
5	C-5	Fort / Koszary Śliwickie	Praga Północ	1891--1914	ul. Jagiellońska 47-49
PIERŚCIEN WĘWĘTRZNY TWIERDZY WARSZAWA					
6	W-1	Punkt Oporu „Buraków”	Żoliborz	1891-1907	między ul.: Totwińskiego i Braci Żalskich
	W-2	Wał międzyfortowy między Szosą Powązkowską i Fortem „Parysów”	Bemowo	1889	ul.: Libawska i Powązkowska
7	W-2	Fort „Parysów” / „Bema”	Bemowo	1886-1890	między ul.: Powązkowską i Obronców Tobruku
	Relikty	Wał międzyfortowy między Fortem „Parysów” i P.O. „Budki”	Bemowo/Wola	1891	wzdłuż ul.: Księcia Bolesława

NR		NAZWA	DZIELNICA	SKRAJNE LATA BUDOWY	LOKALIZACJA
8	W-3	Punkt Oporu „Górcze”	Wola	1891	między ul.: Białowiejską, Krępowieckiego i Jana Olbrachta
Relikty		Fort „Wola”	Wola	1886-1897	między ul.: Fort Wola i Człuchowską oraz linią kolejową
9	W-4	Punkt Oporu „Odolany”/„Czyste”	Wola	1891-1899	na płd. od ul. Potrzebnej
10	W-5	Fort „Szczęśliwice”	Ochota	1886-1897	między ul.: Mierzejewskiego, Drawską i Zadumaną oraz Al. Jerozolimskimi
11	W-6	Punkt Oporu „Rakowiec”	Mokotów	1890-1899	między ul.: Korotyńskiego, Grzeszczyka i Sierpińskiego
12	W-7	Wał międzyfortowy między szosą do Fortu Nr 7 i Fortem „Mokotów”	Mokotów	1891	ul. Raclawicka 107; między ul. Żwirki i Wigury oraz ul. Miłobędzką
13	W-8	Fort „Mokotów”	Mokotów	1886-1897	fort – ul. Raclawicka 99; między ul. Karwińską, Olimpijską i Miłobędzką zaplecze – między ul.: Maratońską, Raclawicką, Miłobędzką i Gimnastyczną
Relikty		Wał międzyfortowy między Fortem „Mokotów” i P.O. „Wierzbno”	Mokotów	1891	ul. Odyńca; między ul.: Wołoską i Czaczoła
14	W-9	Bateria „Królikarnia”	Mokotów	1891	ul.: Ikara 2, Idzikowskiego 23
	W-9	Wał międzyfortowy między Baterią „Królikarnia” i Fortem „Czerniaków”	Mokotów	1891	między ul.: Idzikowskiego 1-21 i Obserwatorów 2-22
	W-9	Fort „Czerniaków”	Mokotów	1886-1899	fort – między ul.: Idzikowskiego 1-21 i Obserwatorów 2-22 zapl. – ul. Idzikowskiego 40
15	W-10	Wał międzyfortowy między Fortem „Czerniaków” i szosą Wilanowską	Mokotów	1891	wzdłuż ul.: Idzikowskiego i Przy Bernardyńskiej Wodzie
16	W-11	Wał międzyfortowy między Jez. Czerniakowskim i Fortem Nr 10	Mokotów	1891	wzdłuż ul. Wolickiej
PIERŚCIEN ZEWNĘTRZNY TWIERDZY WARSZAWA					
17	Z-1	Fort Nr 1 (od 1921 r. Fort I „Bielany”)	Bielany	1883-1901	Las Bielański, między ul.: Wybrzeże Gdyńskie i Marymoncką
18	Z-2	Fort Nr 2 „Wawrzyszew (od 1921 r. Fort II „Opalin”)	Bielany	1883-1903	fort – ul. Księżycowa 76, między ul.: Rodziny Połanieckich i Andromedy zaplecze – zach. kraniec ul. Rodziny Połanieckich
19	Z-2a	Fort „A” (od 1921 r. Fort IIA „Babice”)	Bemowo	1884-1907	fort – między ul. Radiową i linią kolejową zaplecze – ul. Radiowa 27-27b
20	Z-3	Fort Nr 3 (od 1921 r. Fort III „Groty”)	Bemowo	1883-1901	między ul.: Lazurową i Kartezjusza
21	Z-4	Fort Nr 4 (od 1921 r. Fort IV „Chrzanów”)	Bemowo	1883-1900	fort – ul. Kopalniana, zaplecze – ul. Kopalniana 3
22	Z-5	Fort Nr 5 „Włochy” (od 1921 r. Fort V „Solipse”)	Włochy	1883-~1906	między ul.: Dojazdową, Badylarską, Ryzową i Kleszczową
23	Z-6	Fort Nr 6 „Okęcie” (od 1921 r. Fort VI „Raków”)	Włochy	1883-1903	fort – ul. Lipowczana 6, między ul. Materii, al. Krakowską, ul.: Leonidasą i Krakowiaków zaplecze – ul. Materii 3-5
24	Z-7	Fort Nr 7 (od 1921 r. Fort VII „Zbarż”)	Włochy / Ursynów	1883-1908	ul. Żwirki i Wigury 2b, między ul.: Wirazową, Winiarską i Bennetta
25	Z-7a	Punkt Oporu „Służewiec” (od 1921 r. Fort VII A „Służewiec”)	Mokotów	1890-1898	między al. Lotników 1 oraz ul.: Puławską, Smyczkową i Modzelewskiego
26	Z-8	Fort Nr 8 (od 1921 r. Fort VIII „Służew”)	Ursynów	1883-1903	fort – między ul.: Nowoursynowską, Chtapowskiego, Rosoła i Fosą – zaplecze między ul.: Doliną Służewicką, Fosą i Nowoursynowską
27	Z-9	Fort Nr 9 „Sadyba” (od 1921 r. Fort IX „Dąbrowskiego”)	Mokotów	1883-1899	fort – ul. Powsińska 13 zaplecze – między ul.: Powsińską, Klarysewską i Okrężną
28	Z-10	Fort Nr 10 „Augustówka” (od 1921 r. Fort X „Siekierki”)	Mokotów	1885-1888	między Wałem Zawadowskim, ul. Gwintową i Trasą Siekierską
29	Z-12	Fort Nr 12 „Utrata” (od 1921 r. Fort XII „Dotrzyma”)	Targówek	1883-1907	na zach. od ul. Bardowskiego
30	Z-12a	Punkt Oporu „Zacisze” (od 1921 r. Fort XII A „Zacisze”)	Targówek	1890-1899	między ul. Lewinowską, linią kolejową i ul. Potulicką

NR	SYMBOL	NAZWA	DZIELNICA	SKRAJNE LATA BUDOWY	LOKALIZACJA
31	Z-13	Fort Nr 13 „Lewiopol” (od 1921 r. Fort XIII „Lewicpol”)	Targówek	1883-1891	między ul.: Malborską, Radzymińską i Skierskiego
ZACHOWANE ELEMENTY I ZESPOŁY ZAPLECZA TWIERDZY WARSZAWA					
32	K-1	Koszary Marymonckie	Żoliborz	1870-1898	między ul.: Jedlinka, Paska i Gdańską 8a
33	K-2	Koszary Piechoty	Żoliborz	przed 1914	ul. Powązkowska 44
34	K-3	Powązkowski Prowiantowy Zakład Intendentury	Wola	1889-1902	między ul.: Ostrowiecką, Szamocką, Elbląską i Kozielską 4
35	K-4	Wojskowy Cmentarz Mahometkański	Wola	1867-1869	ul. Tatarska 8, między ul.: Trembeckiego, Ostroroga i Obwodową Linią Kolejową
36	K-5	Wolski Prowiantowy Zakład Intendentury	Wola	1891-1897	między ul.: Bema 60 i 69, Prądzińskiego 12-14 oraz gazownią
37	K-6	Koszary Jerozolimskie	Ochota	1865-1891	między al. Niepodległości 235-245 oraz ul.: Nowowiejską 26-28, Krzywickiego 34 i Koszykową 79a-79
38	K-7	Nowe Koszary Jerozolimskie	Ochota	1875-~1914	między ul.: Chałubińskiego 3a-3c, Koszykową 82-82c i Oczki 1-5
39	K-8	Szpital Wojskowy	Śródmieście	1900-1902	ul. Nowowiejska 27
	K-8	Warszawski Towarzystwo Lotnicze „Aviata”	Śródmieście	1910-1911	ul. Filtrowa
40	K-9	Suworowski Korpus Kadetów	Śródmieście	1899-1902	między Al. Ujazdowskimi 1-9 i al. Szucha 12 a-16
41	K-10	Warszawski Ujazdowski Szpital Wojskowy	Śródmieście	1818-1900	między ul.: Agrykoli, Skwerem Kisielewskiego, Lennona, Piękną, Górnośląską oraz Skarpą Wiślana
42	K-11	Koszary Kirasjerskie	Śródmieście	~1818-1899	między ul.: Łazienkowską 1-7, Czerniakowską, Kusocińskiego i Myśliwiecką
43	K-12	Koszary Ułańskie	Śródmieście	1824-1900	między ul.: Kusocińskiego, Czerniakowską, Szwoleżerów 2-6 i Myśliwiecką 2-4
44	K-13	Małe Koszary Ułańskie	Śródmieście	1876-1899	między ul.: Szwoleżerów, Czerniakowską i 29 Listopada oraz parkiem Łazienkowskim
45	K-14	Koszary Huzarskie	Śródmieście	1824-1899	między ul.: 29 Listopada, Czerniakowską, Suligowskiego, Podchorążych 24-38 i parkiem Łazienkowskim
46	K-15	Folwark Łazienkowski	Śródmieście	po 1901	ul. 29 Listopada
47	K-16	Rogatki Mokotowskie	Mokotów	po 1815	pl. Unii Lubelskiej
48	K-16	Koszary Mokotowskie	Mokotów	1900-1910	między ul.: Puławską 2 a-8, Rakowiecką 2-2d, Wiśniową 54-56 i Batorego 1-5
49	K-17	Młyn Parowy Nr 3	Praga Północ	między 1897 i 1901	między ul.: Brechta, Groszkowskiego, Ratuszową 11 i Borowskiego 2
	K-18	Koszary 190 Węgrowskiego Rezerwowego Pułku Piechoty	Praga Północ	1892-przed 1914	między ul.: Szymanowskiego, 11 Listopada i Dąbrowszczaków
50	K-19	Koszary 2. Orenburskiego Pułku Kozaków	Praga Północ	1899-1901	ul. 11 Listopada 17/19
	K-19	Rogatka Bródnowska	Praga Północ	~1870	ul. 11 Listopada 68, róg Stolarskiej
51	K-20	Lazaret Koński Nr 2	Praga Północ	przed 1914	ul. 11 Listopada 17/19
52	K-21	Nowe Warsztaty Artylerii	Praga Północ	1890-~1897	między al. Solidarności oraz ul.: Stalową 58 i Szwedzką 2-4

PARTYCYPACJA SPOŁECZNA

W celu uzyskania optymalnej formy planu ochrony, obok analiz studialnych i inwentaryzacyjnych, przeprowadzono szereg działań informacyjno-konsultacyjnych, które miały na celu zainteresowanie mieszkańców nową inicjatywą powstającą w Warszawie.

SEMINARIUM

Spotkanie połączone z dyskusją publiczną odbyło się w Sali Teatralnej Fortu Sokołnickiego 20 czerwca 2009 roku. Organizatorzy, Biuro Stołecznego Konserwatora Zabytków i Urząd Dzielnicy Żoliborz, przy wsparciu merytorycznym autorów projektu planu ochrony parku kulturowego. Seminarium naukowe dotyczyło problematyki ochrony dziedzictwa postmilitarnego, a przede wszystkim doświadczeń innych miast w tworzeniu fortecznych parków kulturowych. Na spotkaniu swoje poglądy przedstawili wybitni naukowcy i praktycy od lat zajmujący się badaniem obiektów fortyfikacyjnych w Warszawie oraz podejmujący starania o utworzenie fortecznych parków kulturowych dla twierdz w Srebrnej Górze, Toruniu, Gdańsku, ponadto przedstawiono materiały z Krakowa, Przemysła i Zamościa. Zakres problemowy pogłębiono, przedstawiając tematy dotyczące specyfiki warszawskiej, m.in. wykład dotyczący utworzenia Wilanowskiego Parku Kulturowego i promowania działań partycypacyjnych w Warszawie.

Jako pierwszy w Polsce, powołano specjalną uchwałą Rady Gminy Stosowice w 2002 roku Forteczny Park Kulturowy (FPK) Srebrna Góra, a następnie Forteczny Park Kulturowy Twierdzy Kłódzko. Zaawansowane prace nad zagospodarowa-

niem i zarządzaniem FPK Srebrna Góra przedstawił **architekt Patryk Wild**, od początku zaangażowany w projektowanie, zarządzanie i zdobywanie funduszy na prace konserwacyjne i adaptacyjne na terenie uznawanym za największą górską twierdzę, zwaną „Śląskim Gibraltarem”.

Lech Narębski z Kujawsko-Pomorskiego Urzędu Marszałkowskiego przedstawił stan zachowania, ochrony i zagospodarowania obiektów Twierdzy Toruń, o łącznej powierzchni gruntów w pasie fortecznym wynoszącym 847,2527 ha.

Zupełnie inne podejście do idei parku kulturowego pokazał **Przemysław Guzow, dyrektor Parku Kulturowego Fortyfikacji Miejskich „Twierdza Gdańsk”**. Park zajmuje teren Fortu Grodzisko, który stanowi unikatowy na skalę europejską przykład pruskiego założenia fortecznego z II połowy XIX w.; powołany został do realizowania programu Hewelianum, który ozna-

cza innowacyjną koncepcję zagospodarowania zabytkowego obszaru pofortecznego na cele edukacyjno-rekreacyjne. W Krakowie w 2003 roku zatwierdzono utworzenie siedmiu parków kulturowych krajobrazu warownego Twierdzy Kraków i jednego lotniczego. Referat dotyczący poszczególnych parków kulturowych przygotowali **architekci z Politechniki Krakowskiej, Jadwiga Śródulska-Wielgus i Krzysztof Wielgus**.

W przypadku Twierdzy Przemysł, autor referatu, **architekt Krzysztof Wielgus**, zaproponował utworzenie zespołu 14 parków kulturowych krajobrazu warownego Twierdzy Przemysł, realizowanych częściowo jako projekty transgraniczne z Ukrainą o powierzchni przekraczającej 20 tys. ha. Twierdza Przemysł jest uważana za najtrwalszy i najbardziej widoczny w Polsce ślad „Wielkiej Wojny.”

Prace nad utworzeniem Parku Kulturowego Twierdzy Zamość,

przedstawione w referacie **Jana Radzika, Jadwigi Srodulskiej-Wielgus i Krzysztofa Wielgus**, ruszyły w 2006 roku. Celem ochrony stało się nie tylko samo jądro twierdzy wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO, ale również krajobraz warowny, otaczający twierdzę i umożliwiający jej godną ekspozycję w harmonijnym krajobrazie otwartym.

Referat wprowadzający w sesję dotyczącą problematyki warszawskiej przygotował **Piotr Molski – sekretarz generalny Polskiego Komitetu Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków ICOMOS**, który podkreślił, że formuła parku kulturowego odpowiada nowoczesnej, rekomendowanej przez UNESCO formule obszarowej, zintegrowanej ochrony krajobrazu i kulturowo-przyrodniczych struktur kreujących ten krajobraz oraz wychodzi naprzeciw inicjatywom społecznym, których celem jest zachowanie lokalnego dziedzictwa kulturowego z wykorzystaniem prawa lokalnego.

Duże zainteresowanie uczestników wzbudził również referat **Sławomira Gzella** z Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej, dotyczący przekształceń struktury urbanistycznej Warszawy na przestrzeni wieku, od momentu likwidacji formalnej Twierdzy Warszawa.

Zarys historyczny Twierdzy Warszawa oraz przykłady projektów zagospodarowania poszczególnych fortów warszawskich przedstawił **Cezary Głuszek** z Zakładu Konserwacji Zabytków Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej.

Najbliższe inwestycje związane z obiektami fortyfikacyjnymi omówił w swoim referacie **Dariusz Matlak, zastępca Dyrektora Muzeum Wojska Polskiego ds. inwestycji**.

Koncepcje zagospodarowania Cytadeli Warszawskiej potwierdziły wysoki status jądra twierdzy w budowaniu ważnych układów urbanistycznych miasta na przestrzeni XX i XXI wieku. Ich przypomnienie było efektem trwającego w tym czasie konkursu na siedzibę Muzeum Wojska Polskiego na terenie Cytadeli Warszawskiej.

Specjalnym referatem poruszającym tematykę pozamilitarną był projekt Wilanowskiego Parku Kulturowego, autorstwa: **Małgorzaty Kaczyńskiej, Janusza Korzenia, Zbigniewa Myczkowskiego, Krzysztofa Korzenia i Marty Lewin**, pokazujący specyfikę działań na gruncie warszawskim, który jest jednym z trzech planowanych parków na terenie miasta.

WARSZTATY

Warsztaty projektowe odbyły się na dziedzińcu Fortu Sokolnickiego w dniach 20-21 czerwca 2009 roku. Spotkanie miało charakter otwarty dla wszystkich zainteresowanych. Wzięli w nim udział mieszkańcy Warszawy, środowiska naukowe, stowarzyszenia, urzędy i lokalna prasa. Celem warsztatów było poszerzenie wiedzy o lokalnych zabytkach obronnych, rozpoznanie oczekiwań społecznych i zebranie propozycji dotyczących rozwiązania niektórych problematycznych kwestii związanych z powiązaniem funkcjonalno-przestrzennymi poszczególnych elementów budujących system fortyfikacji Twierdzy Warszawa.

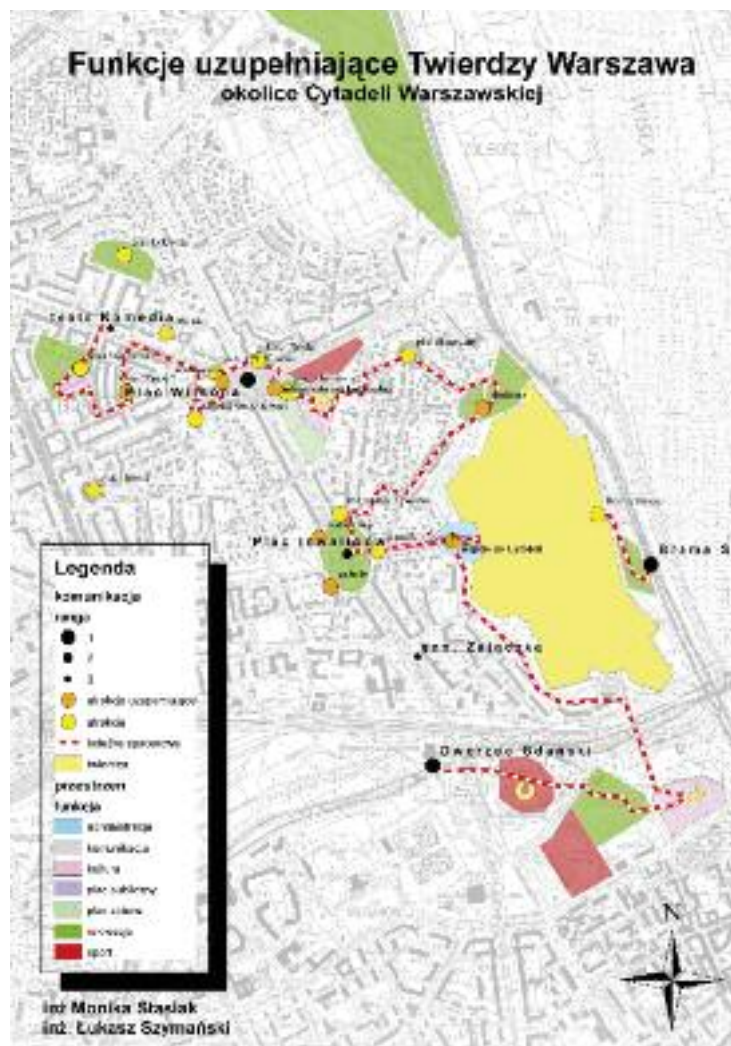
W trakcie warsztatów powstało kilkanaście różnorodnych pomysłów: oryginalnych, nowatorskich, a często zaskakujących. Swoje prace złożyli studenci, mieszkańcy Warszawy, stowarzyszenia, biura projektowe, a nawet osoby z zagranicy zafascynowane fortyfikacjami na ziemiach polskich.

Propozycja **Moniki Stasiak i Łukasza Szymańskiego** przedstawia Park Kulturowy Zespołu Fortyfikacji XIX-wiecznej Twierdzy Warszawa jako spójny, połączony w system swoistej sieci atrakcji kulturalno-rozrywkowych Warszawy.

Autorzy **Baltazar Brukalski, Anna Danilczuk-Danilewicz i Mariusz Brzychcy** postulowali podkreślenie osi widokowych na Żoliborzu, włączając w to tereny Cytadeli.

Niezwykle oryginalną koncepcję z punktu widzenia cudzoziemca przesała Włoszka **Raffaella Cegna z Mediolanu**.

Propozycja zakłada stworzenie w Forcie Blizne miejsca związanego z Chopinem, ponieważ położona w pobliżu droga nr 580

jest uważana za „Trakt Chopinowski Warszawa/Żelazowa Wola”. Natomiast Fort Babice powinien być postrzegany łącznie z ruinami Radiostacji Telegraficznej Babice, która była ciekawym przykładem myśli technicznej pierwszych lat XX wieku. Dlatego autorka proponuje utworzenie w Forcie Babice Muzeum Radiostacji Telegraficznej Babice oraz stworzenie Parku Archeologicznego Radiostacji Babice. Propozycja **Marty Tymiańskiej** dotyczyła możliwości powiązania funkcjonalno-przestrzennego fortów zlokalizowanych na dawnym Powązkowskim Polu Wojennym: Fortu Wawrzyszew, Fortu Babice i Fortu Groty. Przewidziany program ma mieć charakter militarno-survivalowy oraz obejmować gry strategiczne, zręcznościowe i psychologiczne dla różnych grup wiekowych. Ponadto na warsztatach zaprojektowano detale systemu informacji wizualnej parku kulturowego, czyli symbolu, który będzie występował na kolejnych obiektach wchodzących w skład twierdzy oraz planowanych trasach rowerowych wzdłuż pierścieni z detalami nawierzchni, ławek, stojaków rowerowych autorstwa **Łukasza Pardeli i Joanny Kwiecińskiej**. Pozostałe projekty dotyczyły tworzenia sieci „odpoczywalni” – powiązań widokowych w dolinie Wisły, udostępniania Fortu Legionów osobom niepełnosprawnym, zbudowania toru do ekstremalnej jazdy na rowerze w fosie Fortu Włochy, wytyczenia w fortyfikacjach szlaków tras konnych, przygotowania ścieżek rowerowych na Bielanach i Bemowie oraz sieci terenów zieleni na Żoliborzu, na obszarach pofortecznych Twierdzy Warszawa.

BADANIA ANKIETOWE

Z punktu widzenia wskazań do dalszych opracowań, najwartościowsze okazały się wyniki badań ankietowych. Dotyczyły one oceny estetycznej, emocjonalnej i instrumentalnej, a także wiedzy na temat terenów znajdujących się w projektowanym Parku Kulturowym Zespołu Fortyfikacji XIX-wiecznej Twierdzy Warszawa. Badania sondażowe przeprowadzono na 13 losowo wybranych zespołach Twierdzy Warszawa z 26 zaproponowanych we wstępnej koncepcji granic parku z 2007 roku. Łącznie przeprowadzono 390 ankiet, badając w określonym czasie 30 respondentów na każdym terenie.

Ankieta dotyczyła m.in. oceny terenów Twierdzy Warszawa i składała się z szeregu pytań sformułowanych pod kątem możliwości ich interpretacji za pomocą narzędzi statystycznych i kartograficznych (wykorzystanie tzw. map mentalnych). Na podstawie wyników z przeprowadzonych badań dotyczących ogólnej oceny (emocjonalnej, estetycznej i funkcjonalnej) należy stwierdzić, że cztery z 13 badanych zespołów było najlepiej oceniane w każdym z trzech aspektów. Co ciekawe, dwa z tych zespołów (Zespół Cytadela i Fort Sadyba) mają charakter typowego krajobrazu historycznego, z niską, zazwyczaj przedwojenną zabudową willową, typowo miejską zielenią urządzoną i wyeksponowanymi elementami historyczno-zabytkowymi. Pozostałe dwa (Zespół Bielański i Zespół Fortu Augustówka) to w znacznej mierze przeciwieństwo wcześniej opisanych – są to zespoły zajmujące w przewadze tereny otwarte, w niewielkim stopniu urządzone w małej skali, często mające znamiona przyrodniczo-naturalnych. Jednocześnie ich struktura przestrzenna nie jest chaotyczna i nieuporządkowana. Wspólną cechą obu zespołów są duże możliwości realizacji różnych form sportu i rekreacji, a także praktycznie nieograniczona dostępność terenów. Rozpatrując poszczególne badane zespoły, w każdym z trzech aspektów oceny najgorzej wypadł Fort Chrzanów (najwięcej

ocen negatywnych – odpowiednio 26%, 33% i 53%), a także Zespół Warsztatów Artyleryjskich (odpowiednio 33%, 50% i 15% negatywnych odpowiedzi).

W ocenie emocjonalnej nie najlepiej wypadł także Zespół Koszar Jerozolimskich (10% negatywnych odpowiedzi) oraz Fort Włochy (13% negatywnych odpowiedzi).

Pod względem estetycznym stosunkowo negatywnie oceniany był Fort Okęcie (20% negatywnych odpowiedzi) i Zespół Koszar Jerozolimskich (17% negatywnych odpowiedzi).

W aspekcie funkcjonalnym niską ocenę otrzymał Fort Włochy (27% negatywnych odpowiedzi), Fort Okęcie (23% negatywnych odpowiedzi) oraz Zespół Koszar Mokotowskich (23% negatywnych odpowiedzi).

Cenne wyniki w zakresie oceny przyniosły pytania otwarte, w których poszczególni respondenci uzasadniali swoje pozytywne bądź negatywne odpowiedzi.

Wyniki tych pytań świadczą, że jednym z głównych powodów „lubienia” (prawie 60% wszystkich wymienianych powodów), a tym bardziej „podobania się” (ponad 75% wśród wymienianych powodów) danego obszaru są występujące tam tereny zieleni oraz związane z nimi elementy przyrodnicze, roślinność, przestrzenie otwarte, cisza i spokój oraz możliwości rekreacyjne. Istotnym powodem pozytywnej oceny emocjonalnej było również silne przywiązanie do danego terenu, utożsamianie się z nim i panujące więzi społeczne (prawie 25% wskazań). W ocenie estetycznej często wymieniane były cechy związane z zabytkowym charakterem terenu, formą zabudowy i architekturą (17% wskazań).

Ponadto, co wydaje się sporym zaskoczeniem, zdecydowanie najczęściej podawanymi powodami pozytywnej oceny funkcjonalnej poszczególnych obszarów były, nie jak można by się tego spodziewać dobra infrastruktura i komunikacja (25%), czy obecność sklepów i usług (8%), ale takie elementy, jak: możliwości realizacji różnych form sportu i rekreacji, place zabaw dla dzieci, możliwość wyciszenia i odpoczynku, obecność drzew, itp. (ponad 50% wśród wymienianych powodów). Uzasadniając negatywną ocenę emocjonalną, estetyczną i funkcjonalną, najczęściej wymienianym powodem, obok niedostępności, był brak zagospodarowania, zaniedbanie i panujący chaos (ponad 70% wskazań).

Świadczy to o istnieniu w świadomości użytkowników mniej lub bardziej wyartykułowanego problemu związanego z chaosem urbanistycznym oraz brakiem zagospodarowania, traktowanych jako nadrzędne czynniki wpływające na negatywną ocenę terenów postulowanych do włączenia w granice parku kulturowego.

W razie inicjatywy utworzenia Parku Kulturowego Zespołu XIX-wiecznych Fortyfikacji Twierdzy Warszawa wyniki z badań ankietowych mogą stanowić zarówno podstawę poparcia wcześniej założonych w gronie ekspertów postulatów, jaki i wręcz przeciwnie przyczynek do ponownego przeanalizowania, a niekiedy nawet przetasowania przyjętych założeń planistycznych.

Wyniki warsztatów wraz z referatami poseminaryjnymi oraz efektami badań ankietowych zostaną opublikowane w specjalnie przygotowywanej w tym celu publikacji dotyczącej materiałów przygotowawczych do projektu planu ochrony parku kulturowego.

PROJEKT PLANU OCHRONY PARKU KULTUROWEGO

Wyspowy, rozproszony, charakter zespołu obronnego twierdzy znajdującego się w wyznaczonych granicach parku kulturowego w znaczący sposób kształtuje różnorodność uwarunkowań zewnętrznych. Przynależność do poszczególnych stref funkcjonalnych miasta wpływa na stopień przekształceń, jakie na przestrzeni dekad zaszły w strukturze poszczególnych zespołów, oraz na poziom oddziaływania postępującej urbanizacji na zachowanie wartościowych układów urbanistycznych – w szczególności w odniesieniu do otoczenia poszczególnych zespołów. Wpływ zewnętrznych uwarunkowań kulturowych i przyrodniczych ma swoje źródła w zasadach projektowania Twierdzy Warszawa. Rozwój technik wojennych pod koniec XIX wieku kładł nacisk na wykorzystywanie naturalnych warunków fizjograficznych terenu. Naturalny system obronny Twierdzy Warszawa uzupełniał zwłaszcza zewnętrzny obwód obronny pierścienia, nie posiadający wałów międzyfortowych, w południowej i północno-zachodniej części twierdzy. System uzupełniały duże kompleksy leśne na północnym zachodzie i południowym wschodzie zespołu twierdzy – obecnie we fragmentach zachowane jako Las Bielański (częściowo włączony w granice Zespołu Bielańskiego), Las Młociński, Las Bemowski (częściowo włączony w granice Zespołu Radiowo), Las Bródnowski, tereny Mazowieckiego Parku Krajobrazowego.

Z punktu widzenia współczesnych procesów miejskich, przemawiających za utworzeniem Parku Kulturowego Zespołu XIX-wiecznych Fortyfikacji Twierdzy Warszawa, niezwykle istotnym aspektem jest potencjał turystyczny obiektów zabytkowych, powiązania poszczególnych zespołów w istniejącej strukturze rekreacyjnej miasta oraz ważna rola, jaką odgrywają w systemie przyrodniczym Warszawy.

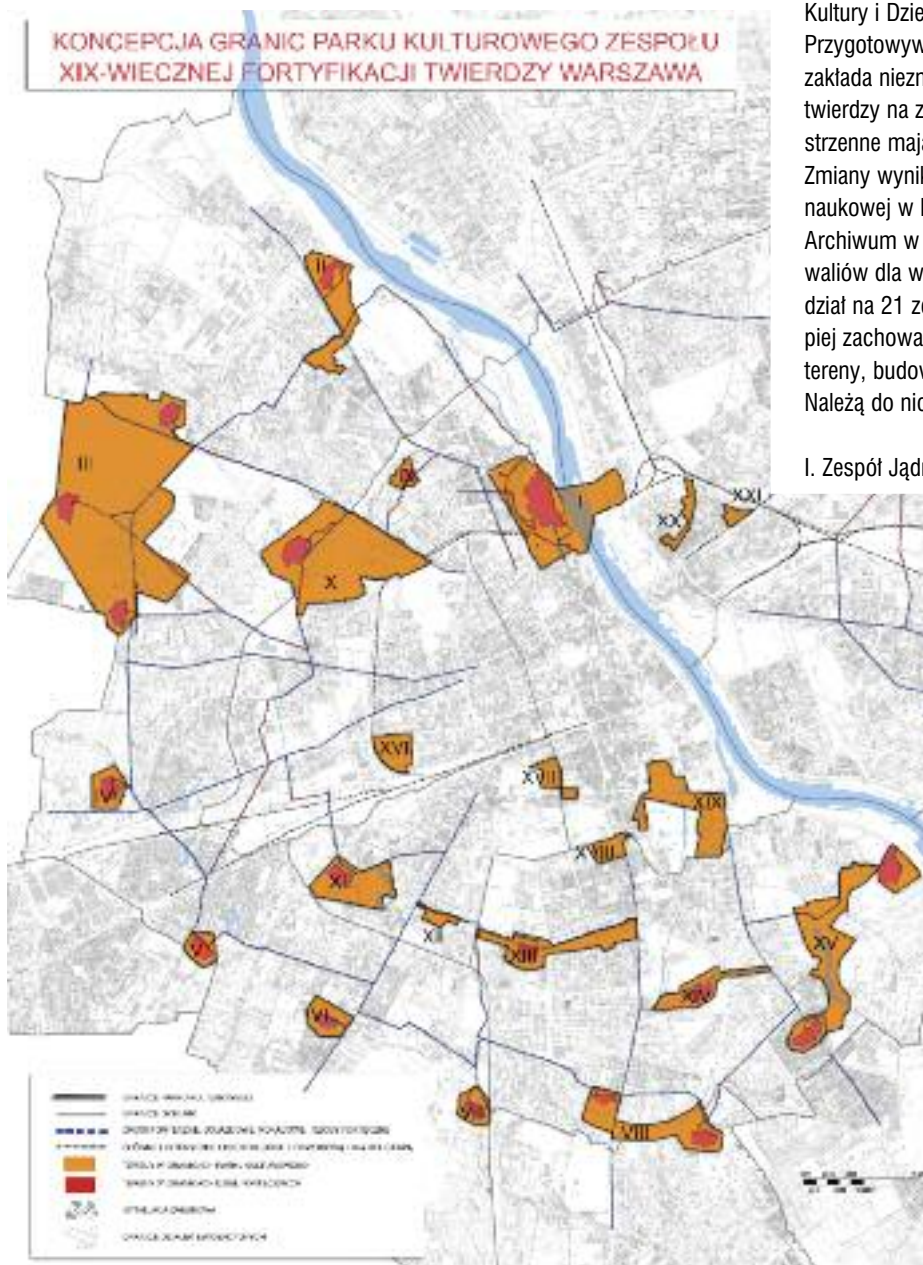
Odtworzenie funkcjonowania systemu pierścieni fortecznych poprzez ciągi terenów rekreacyjnych, tras rowerowych i dydaktycznych jest kontynuacją przedwojennej koncepcji planistycznej „Wielkiej Warszawy” z 1916 roku, która bazowała na terenach powojkowych zlikwidowanej w 1911 roku Twierdzy Warszawa. Obecnie fragmentarycznie zachowany klinowy system ekologiczny Warszawy ma swoją genezę w granicach XIX-wiecznej twierdzy i podlega kompleksowej ochronie przyrodniczej, priorytetowej dla polityki przestrzennej miasta.

Projekt planu ochrony Parku Kulturowego Zespołu XIX-wiecznych Fortyfikacji Twierdzy Warszawa został przygotowany zgodnie z „Zasadami tworzenia parku kulturowego, zarządzania nim oraz sporządzania planu jego ochrony”, opracowanymi na zlecenie Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków i rekomendowanymi 6 października 2006 roku przez Radę Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Przygotowywany projekt planu ochrony parku kulturowego zakłada nieznaczne przekształcenia granic i podziałów terenów twierdzy na zespoły traktowane jako zwarte jednostki przestrzenne mające charakter „wysp” w strukturze miejskiej. Zmiany wynikały z przeprowadzenia w 2008 roku kwerendy naukowej w Rosyjskim Centralnym Wojenno-Historycznym Archiwum w Moskwie, posiadającym największy zasób archiwaliów dla wspomnianego obszaru. Ostatecznie przyjęto podział na 21 zespołów Twierdzy Warszawa, zawierających najlepiej zachowane, reprezentatywne lub szczególnie wartościowe tereny, budowle i urządzenia o charakterze fortyfikacyjnym. Należą do nich (zasięg zespołów przedstawiono na mapie):

I. Zespół Jądra Twierdzy

- II. Zespół Bielański
- III. Zespół Radiowo
- IV. Zespół Fortu IV – Chrzanów
- V. Zespół Fortu V – Włochy
- VI. Zespół Fortu VI – Okęcie
- VII. Zespół Fortu VII – Zbąrz
- VIII. Zespół Doliny Służewieckiej
- IX. Zespół P.O. Buraków
- X. Zespół Powązkowski
- XI. Zespół Fortu Szczęśliwice
- XII. Zespół P.O. Rakowiec
- XIII. Zespół Fortu Mokotów
- XIV. Zespół Fortu Czerniaków
- XV. Zespół Fortu IX – Sadyba i Fortu X – Augustówka
- XVI. Zespół Koszarowy Wolski
- XVII. Zespół Koszar Jeruzolimskich
- XVIII. Zespół Koszar Mokotowskich
- XIX. Zespół Koszar Ujazdowskich
- XX. Zespół Nowopraski
- XXI. Zespół Warsztatów Artylerii

parku kulturowego

obejmuje 21 zespołów o łącznej powierzchni około 2180 ha, zawartych w granicach m.st. Warszawy.

Na podstawie przeprowadzonych analiz wytypowano 141 jednostek strukturalnych parku kulturowego, dla których określono zakres ochrony konserwatorskiej i możliwości dopuszczalnej ingerencji w postaci zakazów i ograniczeń dotyczących robót budowlanych, rodzajów prowadzonej działalności, zmiany funkcji, umieszczania tablic i reklam oraz składowania i magazynowania odpadów. Przeprowadzone analizy i waloryzacja pozwoliły także na sformułowanie mocnych i słabych stron systemu fortyfikacji XIX-wiecznych Twierdzy Warszawa w granicach planowanego parku kulturowego. A także korzyści płynących z utworzenia parku kulturowego i zagrożeń wynikających z zaniechania dalszych prac nad uchwaleniem parku kulturowego (analiza SWOT).

Analiza mocnych i słabych stron Zespołu XIX-wiecznych Fortyfikacji Twierdzy Warszawa oraz szans i zagrożeń płynących z utworzenia parku kulturowego

Twierdza pierścieniowa z dzisiejszego punktu widzenia to zagadnienie z pogranicza planowania przestrzennego, ochrony zabytków, gospodarki nieruchomościami, urbanistyki, architektury, architektury krajobrazu, ekologii, teorii i praktyki turystyki; a także nauk humanistycznych – włączając socjologię i psychologię. Na dzisiejszy kształt twierdzy wpływ miało wiele militarnych i niemilitarnych czynników, takich jak: ekonomia, rozwój środków transportu, prefabrykacja czy nowe materiały i technologie. Dominujący był oczywiście czynnik wojskowy, generujący cechy olbrzymich struktur, urbanistycznych i organizacyjnych. Stopień złożoności systemu twierdzy, jako organizmu niejako rozszerzającego rozmiary i wyprzedzającego rozwój ówczesnych miasta, osiągnął apogeum na przełomie XIX i XX wieku. Jest to zjawisko: niepowtarzalnej, historycznej doskonałości; dopasowania urządzeń obronnych do miejsca, czasu i poziomu rozwoju techniki; doskonałości trudno dostrzegalnej z perspektywy dzisiejszych czasów. Z drugiej strony, w złożoności twierdzy pierścieniowej, czyli miasta w mieście, upatruje się słabych stron i zagrożeń dla sukcesu ich kulturowego i komercyjnego wykorzystania w przyszłości. Tereny poforteczne są nadal zaniedbane, niedoinwestowane, traktowane jako rezerwa inwestycyjna. Zapomina się o synergii działania systemu, którego możliwości należy wykorzystać w koncepcji parku kulturowego, żywego obszaru łączącego w sposób racjonalny potrzeby mieszkańców i turystów z potrzebami martyrologii, nauki, edukacji, ochrony przyrody. Możliwości rekreacyjne systemu dają nieporównanie większe szanse i możliwości inwestycyjne niż chaotyczne wykorzystanie poszczególnych działek fortecznych. Utworzenie parku kulturowego daje szansę zapewnienia trwałej wartości i atrakcyjności lokalnego krajobrazu.

MOCNE STRONY

Za mocne strony zidentyfikowanego obszaru Twierdzy Warszawa należy uznać:

- unikalny w skali kraju przegląd form budownictwa fortyfikacyjnego o wysokich wartościach zabytkowych, będący świadectwem okowów zaborczych, zrywów niepodległościowych i zawieruchy wojennej Polski;
 - wyjątkowy system powiązań elementów twierdzy pierścieniowej, wzajemnie się przenikających i budujących struktury przestrzenne współczesnej Warszawy;
 - obecność nawarstwień związanych ze zmianami zachodzącymi na przestrzeni dekad w granicach zespołów parku kulturowego stanowiących w znacznej części cenny element ukazujący przemiany technik, szkół i możliwości danej epoki w dziedzinie wojskowości (a nie element zniekształcający XIX-wieczny układ twierdzy) oraz świadectwo kierunków rozwoju przestrzennego miasta;
 - obecność wysokich walorów krajobrazowych wynikających ze świadomego, makroskalowego kształtowania zespołu fortecznego z użyciem komponowanych zespołów zieleni i powiązań widokowych (ekspozycji czynnej i biernej dzieł obronnych);
 - wysokie (w stosunku do terenów otaczających) wartości ekologiczne zaniedbywanych i opuszczonych przez dziesiątki lat obiektów, które obecnie stanowią enklawy cennych, a niejednokrotnie również chronionych gatunków fauny i flory; zidentyfikowane unikatowe wartości przyrodnicze potwierdzone przez objęcie prawną formą ochrony przyrodniczej posiada obecnie 6 zespołów parku kulturowego;
 - występowanie dużych powierzchniowo zespołów wzdłuż najważniejszych elementów przyrodniczych Warszawy (Dolina Wisły, Skarpy Warszawskiej oraz terenach dawnej Puszczy Kampinoskiej);
 - znaczny udział niezainwestowanych terenów otwartych wykorzystywanych i pełniących funkcje rekreacyjne;
 - wskazywane w dokumentach planistycznych, świadome kierowanie czynnej ochrony obiektów fortyfikacyjnych poprzez rozwój funkcji publicznych terenów zieleni znajduje swoje potwierdzenie w potrzebach i opiniach mieszkańców i użytkowników.
- ## SŁABE STRONY
- Za słabe strony obszaru Twierdzy Warszawa uznano:
- niekompletną i chaotyczną dokumentację archiwalną, utrudniającą pełną identyfikację zasobu zabytkowego Twierdzy Warszawa, niepełną bazę dokumentacyjną dotyczącą dzieł fortyfikacyjnych, a zwłaszcza fortecznych elementów krajobrazowych, m.in. układów zieleni fortecznej, przeszkód wodnych oraz obiektów zaplecza twierdzy;
 - brak wpisu do rejestru zabytków, a co za tym idzie, brak prawnej ochrony dokładnej dokumentacji konserwatorskiej w odniesieniu do większości zachowanych obiektów o zidentyfikowanych walorach zabytkowych;
 - niedostatek aktywnej ochrony, ograniczonej do bieżącej, w istocie niskonakładowej dbałości o obiekty, nie wychodzącej poza działania konserwatorskie (ochrona bierna);
 - brak integralnego traktowania systemu fortyfikacji w polityce przestrzennej dzielnic, dokumentach planistycznych, koncepcjach urbanistycznych oraz zamierzeniach i działaniach inwestycyjnych (tak publicznych, jak i prywatnych), anonimowość podmiotów działających na poszczególnych obiektach, przypadkowość w podejmowaniu decyzji dotyczących zagospodarowania przestrzennego i niespektowaniu potrzeb ochrony krajobrazu kulturowego i przyrodniczego;
 - zacieranie się powiązań systemowych, komunikacyjnych

i widokowych, pomiędzy elementami twierdzy, będące konsekwencją układu wyspowego twierdzy pierścieniowej i postępującą urbanizacją;

- zniszczenie na przestrzeni dekad prawie połowy obiektów Twierdzy Warszawa w sposób utrudniający ich identyfikację w terenie i objęcie zabiegami konserwatorskimi – były to głównie pomniejsze obiekty (wały, punkty oporu; proces dotyczył głównie obiektów na prawym brzegu; przerwanie ciągłości pierścieni fortecznych nastąpiło w rejonach: Bemowo (teren lotniska Babice), Wola i Odolany (tereny przemysłowe i kolejowe), Wierzbno i cała prawobrzeżna część miasta;
- brak dobrze ocenianych przykładów realizacji adaptacyjnych i świadomości specyfiki zagadnień na poziomie samorządów lokalnych i grup, decydujących o sposobie wykorzystania wyrwanej z kontekstu systemu fortyfikacyjnego działki;
- postępującą urbanizację i presję inwestycyjną powodującą fragmentację, degradację integralnych granic dzieł i zespołów, tworzenie warunków sprzyjających niekontrolowanemu lub pozostającym pod ograniczoną kontrolą społeczną procesom inwestorskim w cennych pod względem kulturowym i krajobrazowym terenach;
- niewystarczające i niepełne wykorzystanie walorów kulturowych i przyrodniczo-krajobrazowych w kształtowaniu rozwoju społeczno-gospodarczego i przestrzennego miasta;
- występującą w wielu zespołach różną formę własności powodującą zróżnicowane, często chaotyczne formy użytkowania, zacierające dawne wartościowe powiązania funkcjonalno-przestrzenne, widokowe i kompozycyjne;
- niewystarczający do sprawnego i skutecznego wdrażania w życie założeń polityki przestrzennej miasta stan pokrycia miejscowymi planami zagospodarowania terenu obszarów znajdujących się w granicach parku kulturowego;
- niski poziom wiedzy, dostępu do informacji dla turystów (temat niszowy, ciągle o charakterze elitarno-środowiskowym) oraz promocji kompleksowej w ramach systemu (brak infrastruktury do budowania turystyki fortecznej: tras dydaktycznych, przewodników, systemu informacji wizualnej);
- ograniczone działania na rzecz podniesienia wiedzy i świadomości proekologicznej i prokrajobrazowej mieszkańców i władz samorządowych;
- ograniczoną wiedzę na temat walorów kulturowych i zabytkowego charakteru terenów i obiektów związanych z Twierdzą Warszawa wśród mieszkańców.

SZANSE

Wśród szans na poprawę obecnej sytuacji w sferze ochrony oraz udostępnianie zasobów kulturowych i przyrodniczo-krajobrazowych poprzez powołanie do życia parku kulturowego należy uznać:

- integrację mieszkańców Warszawy i wielu aktywnych środowisk społecznych oraz władz samorządowych Warszawy, zainteresowanych utworzeniem parku, wokół idei i procesu jego utworzenia, służącego ochronie i lepszemu wykorzystaniu jego walorów kulturowych oraz przyrodniczo-krajobrazowych;
- pogłębienie wiedzy społecznej na temat wartości, stanu i walorów oraz celów i zasad ich ochrony;
- reorientację dotychczasowych planów i programów rozwojowych;
- głębszą identyfikację mieszkańców i utożsamianie się ich z miejscem i okolicami zamieszkania;
- wykorzystanie planu ochrony parku do aktywnego zarządzania jego obszarem i kompleksowego, ukierunkowanego na realizację przyjętych w nim celów pozyskiwania zewnętrzne-

go wsparcia i lepszego wykorzystania własnych możliwości;

- integrowanie inwestycji należących do programu użytkowego parku, przy współfinansowaniu ze środków krajowych i europejskich (również w przypadku inwestycji prywatnych);
- stworzenie spójnego i czytelnego planu postępowania z ogromnym założeniem krajobrazowym, uzyskanie czytelnych zasad zagospodarowania i administrowania w całym obszarze parku poprzez ustalenie planu ochrony parku kulturowego do aktualizacji i opracowania nowych, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz aktualizacji studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, a także strategii rozwoju miasta;
- uznanie terenów przyrodniczych (wykorzystywanych w przeszłości jako naturalne przeszkody Twierdzy Warszawa, a obecnie łączących poszczególne zespoły parku kulturowego) za podstawę tworzenia systemu terenów rekreacyjnych, tak w granicach samych zespołów, jak i łączników pomiędzy nimi;
- promocję unikatowego w skali kraju produktu turystycznego oraz jego uwzględnienie przy prognozowaniu rozwoju społeczno-gospodarczego, wynikające z celowych działań na rzecz kompleksowego uporządkowania i przygotowania przestrzeni na przyjęcie znacznego ruchu turystycznego, organizację znaczących wydarzeń kulturalnych i komercyjnych oraz wzrost prestiżu, wypromowanie idei w mediach i świadomości społecznej na skalę ogólnokrajową, a nawet międzynarodową;
- stworzenie połączeń rekreacyjnych pomiędzy poszczególnymi zespołami, zwłaszcza w postaci dróg rowerowych, a także tras turystycznych, z wykorzystaniem fortecznych dróg rokadowych i dojazdowych, które zachowały swój historyczny przebieg;
- zachowanie dróg o historycznym przebiegu poprzez zastosowanie spójnego systemu informacji wizualnej, co może stanowić podstawę do akcji propagującej ideę parku kulturowego.

ZAGROŻENIA

Wśród spodziewanych zagrożeń pozostawienia analizowanego terenu w obecnym stanie (stan ochrony konserwatorskiej, sposób zarządzania) należy wskazać:

- proces postępującej niekontrolowanej urbanizacji i presji inwestycyjnej, stanowiącej poważne zagrożenie dla zachowanych walorów kulturowo-przyrodniczych zespołów należących do systemu Twierdzy Warszawa, jak również dla rekreacyjnego potencjału tych obszarów;
- zróżnicowaną, mozaikową strukturę własności, co może prowadzić do niekontrolowanych zmian w formach oraz sposobach zagospodarowania i użytkowania terenów, przyczyniających się do degradacji wartości kulturowych i krajobrazowych;
- postępujące zacieranie się powiązań systemowych, komunikacyjnych i widokowych, pomiędzy elementami twierdzy;
- zanikanie nielicznie zachowanych czytelnych układów kompozycji przestrzennej z zachowaną ekspozycją widokową, umożliwiającą odczytanie historycznej kompozycji dzieła obronnego;
- całkowite zanikanie wiedzy i świadomości społecznej na temat historii Twierdzy Warszawa i zachowanych wartości kulturowych.

Merytoryczne podstawy do przeprowadzenia wszystkich działań informacyjno-konsultacyjnych przygotowali autorzy projektu planu ochrony Parku Kulturowego Zespołu XIX-wiecznych Fortyfikacji Twierdzy Warszawa Katarzyna Pałubska i Kamil Melaniuk.

Katarzyna Pałubska

SUMMARY

Following the collapse of the November Insurrection, the Tsarist authorities built a powerful citadel over the years 1832–1834 on the northern outskirts of the city with the intent of controlling the restive city. The Citadel and its associated forts—now known as the Sokolnickiego, Traugutta, and Legionów as well as Śliwickiego on the Praga side of the Vistula River—were modernized in the eighteen–seventies. By the end of the century, faced with an increasingly flammable political situation in Europe, the Russian army command erected two rings of masonry and earthwork forts around Warsaw over the years 1883–1890 creating the defensive system of the Fortress Warsaw.

This nineteenth century complex of forts with their core fortress—the Citadel—as well as the largely preserved fortress ways, ramparts, and inter-fort moats are a part of a group of one of the most interesting European fortification designs from the end of the nineteenth century. This fact has only recently been noted with the entering of the Citadel

and selected forts into the register of historical monuments. In order to protect this heritage complex as a whole, the year 2000 saw the drafting of principles governing its development. Legislation from 2003 covering heritage protection and care over historical monuments introduced the creation of a culture park. This form is to combine the values of a work created by man and the qualities of the natural environment. Defensive fortifications meet these conditions. The purposefulness of establishing the Fortress Warsaw Nineteenth Century Fortification Complex Culture Park was enumerated in the “Capital City of Warsaw Spatial Development Conditions and Directions” Study ratified in 2006. Historical, spatial, and property assumptions behind the planned Warsaw fortification culture park were developed as commissioned by the Department of Heritage Protection of the Capital City. It is on their basis that a draft protection plan is being developed.

KRAJOBRAZ WARSZAWSKI

projekt graficzny Zbyszek Gonciarz
tłumaczenie Ryszard E.L. Nawrocki

MAGAZYN URBANISTYCZNO-ARCHITEKTONICZNY

Wydaje Biuro Architektury i Planowania Przestrzennego Urzędu m.st. Warszawy

Redakcja plac Defilad 1, PKiN XIII p. 00-901 Warszawa, tel. 22 6566589, fax 22 6566802

Redaguje zespół Małgorzata Zdanczewicz – redaktor prowadząca, Marek Mikos – konsultacja merytoryczna, Katarzyna Niekraasz, Andrzej Śwital

Redakcja zastrzega sobie prawo redagowania i skracania powierzonych tekstów

e-mail: architektura@um.warszawa.pl <http://um.warszawa.pl> ISSN 1427-907X